

KÜLÖNFÉLÉK.

A Protestantenverein berlini gyűlése oct. hóban szép sikerrel folyt le. A német szabadelvűek egyesületének 22 ik összejövetele volt az idei gyűlés, melyen a hollandiai, sweitzai, ángliai és északamerikai szabadelvűek képviselőit is üdvözölhették. A négy napig terjedő gyűlésen a nagy közönség számára felolvasást tartottak: Dorner königsbergi tanár és Fischer berlini lelkész: „A keresztény tanról a theologiai tudomány mostani álláspontján és a tannak a gyülekezetekbe átviteléről“; Sulze dresdeni, Mayer kaiserslauterni lelkész: „Az atheismus növekvő hatalmáról, melyet csak a katolikus maradványoknak az egyházból eltüntetésével és az eredeti, tiszta kereszténységhez visszatéréssel lehet legyőzni.“ Ezenkívül még több felolvasás is volt, melyet viták követtek, melyek azt bizonyították meg, hogy a németországi szabadelvű protestantismus teljes erővel küzd a gondolat szabadsága mellett és az orthodoxia támadásai, valamint az atheismus rombolása ellen. A más országokból megjelent képviselők lelkes beszédekben üdvözölték a német szabadelvűeket.

Az amerikai unitáriusokról. *Reville Jean*, a párisi prot. theol. facultas tanára, september hóban meglátogatván az amerikai világkiállítást s egyúttal az Egyesült Államok több városát, ez útvjáról írva az ottani unitáriusokról egyebek közt e sorokban emlékezik meg: „Az egyedüli egyház, melylyel személyes érintkezésbe léphettem, az unitárius gyülekezetek. Avagy nem ezek-e azok, melyek különösen kellett, hogy érdekeljenek, a Channing és Parker egyháza, e gyülekezetek, melyek a szabadelvű protestantizmusnak már régtől fogva előharcosai, melyek az Egyesült Államoknak annyi jó és kitűnő polgárt adtak? Egyébiránt volt is szerencsém ahhoz, a Harvardegyetem-rendezte ünnepélyek alkalmával, hogy Eliot Sámuel, az amerikai unitárius társulat elnöke meghívjon és megismerhettem Wendte-t is, az unitárius ügy fáradhatatlan apostolát, ki szives volt arra, hogy a bostoni unitárius templomokon és intézményeken keresztül vezetöm legyen. Boston,

tényleg, az unitáriusok fővárosa, a minthogy az Egyesült Államoknak is a szellemi fővárosa. Bostonban és külvárosaiban 38 unitárius templom van. A bostoni társadalom javarésze ezekhez tartozik. Itt lehet látni, hogy az értelmi haladásnak megnyílt vallásos szellem mily gyümölcsöket teremhet egy ország számára. Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok egész népességét véve, az unitáriusok abban csak egy kicsi kisebbséget tesznek; de ez a kisebbség igen gyakran sava volt az amerikai földnek. Egy vallásközönségnek s főképpen egy hitújító egyháznak nincs mért féljen attól, hogy nem nagyszámú. A minőség határoz inkább, mint a mennyiség. A kicsiny csapatok azok, melyek a világ szellemi történelmében kivívták a nagy dolgokat . . . Az Egyesült Államokban a legkiválóbb polgárok nem tartják méltóságon alólinak, hogy egyházuk ügyeivel foglalkozzanak és Új-Angliában a legrégebb családok vagy a magasabb műveltség legelső képviselői nem gondolják, hogy okvetlen klerikálisnak vagy orthodoxnak kell lenni, mihelyt az ember vagyonos. Hayes senator is, a kit éppen most temettek el, a republikánus párt egyik legbefolyásosabb és legbecsültebb tagja, unitárius volt . . .“

Az unitárizmus iránt Németországban is mind nagyobb figyelmet és növekvő rokonszenvet tanusítanak. A francia protestánsok Coquerel Athanase ideje óta állandóan testvéries viszonyt tartanak fenn az angol és amerikai unitáriusokkal. Most a német protestánsok is szélesebb körre terjesztik annak a viszonynak ápolását, melyet dr. Manhot hamburgi lelkész ezelőtt mintegy harmincz évvel kezdett. Érdeklődéssel irnak az unitáriusokról. Közlebb Altherr lelkész ismertette az amerikai unitáriusokat, „kik ezelőtt száz évvel a német rationalismus félorthodox álláspontján állottak. De azóta saját kebelükben egy hatalmas mozgalom indult meg egy határozott tudományos theologia iránt, a mely mozgalomban a legnagyobb vezér, Parker Tivadar (1810—1860) volt és előtte Channing Ellery Vilmos, kit a mai unitáriusok, mint egy szentet tisztelnek. Legújabb kitűnő életírója mindkettőnek Chadwick bostoni lelkész.“ Altherr idézi, mit a néhai Dean Stanley (Westminster deanje) ezelőtt húsz évvel írt: „Az unitárius egyház, mely a 19. száz kezdetén Amerikának csaknem egész tudományos műveltségét magában foglalta, kétségtelenül a nyugati szárazföld mivelte kereszténységében az első helyet vivta ki.“ Fölemlíti, hogy az unitárius egyház Amerikában jelenleg mintegy 450 gyülekezetet számlál, de annál gazdagabb tudományos, irodalmi, böleselmi és philanthropiai kitűnőségekben. Altherr a New-Yorkban és Bostonban való

tartózkodása alatt nyert benyomásoktól is megerősítve, azt a meggyőződését nyilvánítja, hogy „az unitarismusra az Óceánon túl és innen szép jövő néz“.

Ref. zsinat. A hazai reformátusok nov. 10-én kezdték meg Budapesten újabb, most néhány napig tartott, de tavasszal folytatandó zsinatukat. Báró Bánffy Dezső nyitotta meg a zsinatot. Beszédében szólott az 1848-iki XX. t.-cz.-ről és ezeket mondotta: „... Az államszervezet mai kialakulásában a felekezetektől sok olyan teendők elvégzését követeli meg, melyek szorosan véve állami teendők volnának és ha ezeknek átruházásával az egyes felekezetektől közreműködést vesz igénybe, természetes, hogy azokért kárptólást is nyújtani kötelessége. Első sorban talán épen ezen kérdés rendezése érdekében az egyházkerületek és a konvent által előkészített törvénytervezetnek az adózásra vonatkozó része kell, hogy a zsinat foglalkoztatásának tárgyát képezze és ezzel sürgősen lehetővé tegye, hogy az egyetemes egyházunk és a kormány között az 1848: XX. t.-cz. végrehajtása, illetőleg az annak szem előtt tartásával egyházunk segélyezése érdekében megindult tárgyalások mielőbb megoldásra vezessenek. Az állam kötelezettséget teljesít, midőn az 1848-ik évi XX. t.-cz.-ben foglalt ígéret beváltásával egyházi alkalmazottainknak az őket megillető javadalmazás lehetőségét biztosítja, intézményeink és intézeteinknek a kor színvonalán való tartását elősegíti és az elviselhetetlen terhek súlyát hiveink válláról leveszi.“ A zsinat mostani ülései csakugyan az 1848-iki törvény végrehajtásával, az államsegélylyel kapcsolatos egyházi adózás kérdésével foglalkoztak főleg. Az egyházi adózásra vonatkozó törvényjavaslatnak intenciója, hogy az egyes egyházközségeknek adómegállapítási jogát sértetlenül hagyják. Legfontosabb része, mely egy egyetemes adózási alappal a létesítését kontemplálja, mely alap megfelelő állami dotatióval jönne létre. A törvényjavaslat szerint az adókulcs a családfőre kivetett személyi adó 2—20 koronáig és az állami adó 10 %-a. Kettősnek kell lenni az adónak, mert másképp a szegény népre sulyosodnék a teher. A javaslatot a zsinat a beadott határozati javaslatok mellőzésével hosszabb vita után elfogadta, megtoldva azzal, a mi az egyik határozati javaslatban foglaltatott, hogy a zsinat az egyházi adózás ügyét állami dotatio útján kívánja rendezni, s hogy e dotatio állami törvény által biztosítottassék.

A francia kormány vallásügyi javaslata. A klerikalizmus megteremtetté Franciaországban a gyümölcsüket. A köztársasági kormány, a szerzetesrendeket kitiltó törvény után, most egy újabb

törvényjavaslatot készített, mely egyenesen az állam és egyház szétválasztását célozza. A javaslat szerint az állam az egyházaktól minden segínyt megvon és ezután csupán vallási társulatokat ismer el és pedig a 8. cikkely szerint az országos társulás kizárásával. E cikkely csakis a megyénként való társulást engedi meg. A klerikálisok miatt szánta magát a köztársasági kormány e lépésre, de a nagyobb rövidséget a protestansok szenvedik. XIV. Lajos óta a francia protestans egyház nem volt oly veszélyes helyzetben, a milyenbe most jut, ha a javaslat törvénynyé emelkedik. A mit a jezsuiták a protestansok megsemmisítésére ajánltak akkor a királynak, hogy különítse el egymástól a protestans egyházközsegeket és ne engedje meg az országos zsinatokat: a köztársaság vezetői most a róm. kath. egyház ellen alkalmazzák, de ugyanakkor a protestans egyház ellen is, melyre a veszély azért nagyobb, mert némely megyében alig van egy-két protestans gyülekezet, s a hol meg számosabban vannak, mint a Cevennek közt, a gyülekezetek szegények. A kormánynak a protestansok iránti magatartása érthetetlen. A jelen kormány tagjai is több alkalommal dicsőreleg ismerték el a protestansok loyaltását; a protestans egyházzal és képviselőivel soha se volt a kormánynak semmi összeütközése. És a jutalom? . . . I. Napoleon megtudta rendszabályozni a róm. kath. egyházat és ugyanakkor méltányolni az ő hű alattvalóit, a protestansokat. A mit I. Napoleon alkotott, a Combes-kormány el akarja törölni a Concordatumot, hogy megrendszabályozza a zavargó klerikálisokat; de nem gondoskodik arról, hogy biztosítsa lételükben hű szövetségeseit, a protestansokat.

Loyson Hyacinthe a francia vallásügyekre vonatkozólag folytatja érdekes leveleit a politikai lapokban. A „Siccle“ oct. 9-iki számában „Spanyolország és Németország a Vatikánban“ czimen ad tőle közleményt. A Vatikánban három spanyol gyakorol nagy befolyást: Martin atya, a jezsuiták feje, Merry del Val bibornok és Divès y Tuto bibornok, kiket Hyacinthe személyesen megismert, mikor egy telet családjával XIII. Leo pápasága alatt Rómában töltött. Azért hívták volt a szent városba, hogy a pápa iránti engedelmességre térítsék, fenhagyva számára, hogy családi életet éljen. — A kísérlet tudvalevőleg a kedvezmény mellett sem sikerült. — Hyacinthe a jelenlegi pápát „őszinte és kegyes léleknek“ tartja, de olyan embernek, kinél a valódi műveltség hiányzik. Egy földmives családból származva, megőrizte annak simaság nélküli természetét, s nincs tudományos és politikai látköre; és „e jó olasz pap, Sarto Guiseppe azt képzei, hogy ő uralkodhatik

Franciaországon és a modern világon az isteni ihletés által, mely benne megjelen. *Deus providebit*, ismétli minden botlása után. Ez az ő politikája. Magasztos, de esztelen politika.“ Hyacinthenak egy barátja látogatáson volt a pápánál és a míg Franciaország kormányelnökét, kit Combèsnek hívnak (ezt erős hangnyomatékkal mondta) szigorú birálatban részesítette X. Pius, a német császárra egész dicsbeszédet zengett, úgy, hogy azt mondotta: „e szent császár“, feledve, hogy a németek császára eretnek. Loyson Hyacinthe végül hibáztatja a francia püspököket, hogy a Franciaországot gyalázó külföldiekhez csatlakoznak, mikor Mun gróffal együtt azt hirdetik, hogy a francia követnek Rómából való visszahívása Franciaországot a pogány népek sorába sülyeszti. Még hozzát teszi azt is, hogy a régi gallican királyságnak püspökei sokkal nemzetiebbek voltak, mint az ő külföldies utódaik.

Németországban a protestáns lapok erős harcöt folytatnak az ultramontanizmus ellen. Ki akarják kerülni azt a veszélyt, melybe Franciaország jutott. Nem akarják kockára tenni a vallást. Nem biznak az ultramontanokban, hiába beszélnek türelmességről; nem biznak időleges demokratikus magatartásukban, mert tudják, hogy autocratiaért küzdenek; nem tudományt, műveltséget pártoló beszédekben, mert tudják, hogy eszményük nem az előrehaladás, hanem a hátrafelelézés. Nem akarják a vallást és egyházat abba az állapotba juttatni, mint Franciaországban és nem akarják veszélyeztetni az újkori Németország nagyságát. A harcban éppen kapóra jött egy most megjelent könyv: Schneegans August Memoirjai, melyekben a strassburgi születésű jeles író, a bordeaux-i nemzetgyűlésnek tagja, később németbirodalmi gyűlési képviselő s végül Messinában német Consul számos adatot szolgáltat az ultramontanizmus ellen. Támadó előnyomulása az ultramontanoknak a szeplőtelen fogantatás kihirdetésétől kezdődik és mind nagyobbodott a porosz-osztrák háborúig, ezt mi jól észleltük Elzasban — mondja Schneegans. — A francia-porosz háborút nem csupán Franciaország idézte elő, hanem az ultramontanizmus, mely új korszakot remélt a protestáns hatalom elleni harcából. Németországnak Franciaország feletti győzelmét Európára szerencsének mondja, mert ez megmentette a klerikalizmus inváziójától. A német hazafiak e könyvből is azt a tanulságot merítik, hogy az ultramontanizmus a nemzet veszélye.

A tapasztalat így hát mindenütt az, mit Gambetta, Franciaország államférfia e szavakba foglalt: „Le clericalisme, voilà l'ennemi!“

Der evangelische Bund ez évi congressusát Drezdenben tartotta octoberben. A Bund 1887-ben alakult a Bismarck-féle kulturkampf

idején, a protestans érdekek védelmére. Jelenleg kétszázharmincezer tagot számlál, s a tagok száma a szerzetesekre vonatkozó törvénynek a jezsuitákra nézve kedvező módosítása után mind növekszik. A Bundot szabadabb szellemben kezdik vezetni és mind népszerűbbé lesz. A drezdeniek, bár a királyi család katolikus, nagy lelkesedéssel fogadták. A gyűlésen főképp azt vitatták meg, hogy a Bund elveit miképpen érvényesítsék a politikában. Több befolyást kívánnak biztosítani a protestansok számára a törvényhozó testületben. Sokan arra akarnák kötelezni a megválasztandó képviselőket, hogy alapítsanak protestans politikai lapot. Nem előnyös egy államra se, ha vallás szerint alakulnak a politikai pártok. De a katolikus, a centrumpárt ellen, védekezniök kell. Most nem döntötték el a kérdést teljesen, de valószínű, hogy a Bundban az a párt kerül felül, mely a „protestans centrumpárt“ megalkotását kívánja.

A Gustáv-Adolf-Verein Heidelbergben gyűlt ez évben össze. Megjelent Schaffner párisi lelkész is és élénk színekkel festette le a francia protestansok nehéz helyzetét. Németországból háromezeren felül vettek részt a gyűlésen. Az egyesület nyelv és országgülönbőség nélkül segítéyz protestans egyházakat. 1903-ban bevett 2,353.000 márkát és kiosztott Németország számára 818,768 m. Austria és Magyarország számára 618,721 m., más országok számára 158,340 márkát. A külföldieknek adott segélyből legtöbbet Austria kapott, minthogy a Los von Rom mozgalom következtében új protestans egyházközségek alakultak. Sajnosan tapasztalták azonban, hogy több helyt az új községek az egyesülettel szemben nem tanusították a kívánt mérsékletet és azért elhatározták, hogy jövőben több körültekintéssel adják a segélyt.

Németország vallási statistikája 1871-ről és 1900-ról összehasonlítva a németországi hivatalos statisztika, vallási tekintetében a következő adatokat nyújtja: Az egész német birodalomban a protestansok száma: 25,581.685 és 35,331.104; a katolikusoké: 14,869,292 és 20,327.913; más keresztényeké: 82.158 és 203.793; izraelitáké: 512.153 és 586.833. Ezekből jut Poroszországra: 16,040.750 és 21,817.577 protestáns; 8,268.206 és 12,113.670 katolikus; 53.894 és 139.127 más keresztény; 325.559 és 392.322 izraelita; Bajorországra: 1,342.592 és 1,749.206 protestáns; 3,464.364 és 4,363.178 katolikus; 5.453 és 7.607 más keresztény; 50.662 és 54.928 izraelita; Szászországra: 2,493.556 és 3,972.063 protestáns; 53.642 és 198.265 katolikus; 4.893 és 19.103 más keresztény; 3.357 és 12.416 izraelita; Württembergre: 1,248.860 és 1,497.299 protestáns; 553.542 és 650.392 katolikus; 3.857 és 9.426 más keresztény; 12.245 és 11.916 izraelita. Badenre: 491.008 és 704.058 protestáns; 942.560 és 1,131.639 katolikus; 2.265 és 5.563 más keresztény; 25.703 és 26.132 izraelita; Elzas-Lotharingiára: 270.251 és 372.078 protestáns; 1,235.706

és 1,310.450 katolikus; 2,132 és 4.416 más keresztyény; 40.918 és 32,264 izraelita; Berlinre: 735.783 és 1,590.115 protestáns: 51.729 és 188.440 katolikus; 2.573 és 14.209 más keresztyény; 36.020 és 92.206 izraelita.

Der schweizerische Verein für freies Christenthum hatása. A schweitzzi szabadelvű-egyesület 1871-ben jött létre. Bölcsőjénél Hirzel, Lang Henrik, Biedermann, Cougnard és Chantre állottak. Schweitz mindig fogékony volt a szabadelvű vallási eszmék iránt. De az egyesület nagyobb lendületet adott a vallási szabadelvűségnek. Ma Schweitznek csaknem minden kantonában számos hive van a szabadelvű iránynak. Az egyesület nagy áldása Schweitz vallásos és egyházi életének, mert nemcsak az eszmékre nézve követi a szabadelvűséget, hanem az eljárásban is. A mely gyülekezetben az úgynevezett pozitív irány hivei vannak többségben, a szabadelvűek nem akadályozzák, sőt elősegítik, hogy zsinatra vagy az egyházközségi hatóságba képviselőket elsősorban azok közül válaszzanak, valamint papot is, az ő álláspontjuknak megfelelőt. És ugyan így járnak el a konservatívok. Ha a szabadelvűek vannak többségben, ők is éppen úgy elősegítik szabadelvű pap és képviselők választását. Ezt mivel a szabadság és a belőle született nemes magatartás.

Angliában a worcesteri püspök egy beszédében a bibliai kriticismust tárgyalta. Worcester püspöke őszintén beismeri, hogy a tudomány vívmányait figyelembe kell venni. Az a bizonytalanság, melyet az embereknél ma a vallási dolgokban tapasztalunk, részben annak tudható be, hogy a hitvallások nem változtak, de a tudományos és történelmi ismeretek bővültek, az emberek látóhatára szélesült, a gondolkodás módszere változott. A hitvallásnak, mely a tizenhetedik és tizennyolczadik százév gondolatformáival társult, kétségtelenül nehéz a tizenkilencedik vagy a huszadik százév történelmi és természeti tudományához illeszkedni. De a nehézséget megkerülni nem lehet. Némelyek azt gondolják, hogy a helyes út, hogy a vallási bizonytalanságot és skepticizmust megszüntessék, a régi hitvallásokhoz való szoros ragaszkodás. Megengedni azt, hogy az egyház elfogadott tanaiban hibák is lehetnek, ezt veszélyes engedménynek tartják, úgy tekintik, mint első lépést a feladáshoz, mint előjátékot az áruláshoz; de tényleg, a tapasztalat azt mutatja, hogy a valláshoz oly eszmék is ragadtak, melyek tulajdonképp nem tartoznak a hitvalláshoz, hanem az illető kor gondolatához. A hitvallásokban való hit csakis a történelmi tényeknek szabad vizsgálata által tartható fenn, a történelmi vizsgálat pedig megállapította, hogy az új-szövetség oly korán jött létre, hogy azt történelmi-

nek lehet venni. Kétségtelen, hogy vannak benne ellenmondások, homályosságok, vannak lézagok és lehet az is, hogy gyanítások, tévedések a képzeletben emlékezetekké váltak. És hogy ha az a kérdés, hogy az elbeszélte csemények valóban megtörténtek-e, e csodás események — a kérdést mindig azzal összhangban kell megoldani, a mit az ember az Isten hatásának valószínűségére gondol és azzal összhangban, a mit általában hihetőnek és valószínűnek gondol.

A középamerikai államok, melyek a katholicismus uralma alatt állanak, örökös forrongásnak színhelyei. Salvador köztársaság jelenlegi elnöke, Escalon, ötven év alatt az első, ki forradalom, gyilkosság vagy árulás nélkül nyerte meg az elnökséget. A nép annyira tanulatlan, hogy a házaspárokat véve, a férfiak közül 68%, a nők közül 80% sem olvasni, sem írni nem tud. S a gyermekeknek 60%-a törvénytelen születésű. Peruban az iszákosság ijesztő mérvben terjed, a népnevelés pedig kezdetleges. Az utóbbi kormánynak közoktatási minisztere egy emlékiratban, melyet a kongresszushoz terjesztett be, négyszázezer tankötelest mutat ki, holott iskolába csak 70 ezer járt.

A szeplőtelen fogantatás ünnepe. A róm. k. egyház hívei dec. 8-án a világon minden országban, hol róm. katolikusok léteznek, örömuünnepet ültek annak emlékére, hogy ezelőtt ötven évvel hirdették ki Mária szeplőtelen fogadásának dogmáját. A pápa elrendelte az örömuünnepélyt és a róm. kath. egyház felnőtteket és növendék ifjakat egyaránt vezetett a templomokba a szeplőtelen fogadás ünnepére. E dogma atyjának Duns Scotust tartják, de hivatalos dogmává IX. Pius alatt lett. Sokan elleneztek, különösen a német püspökök és hittudósok közül és ellenezte még az Inquisitióban nagy szerepet játszott Domokosrend is. De IX. Pius 1854. dec. 8-án kihirdette és kárhozatot mondott mindenkire, a ki azt el nem fogadja. A pápa a proclamációnak csak az elejét olvasta fel és az új dogma megállíttatott, mielőtt valaki tudta volna, mit lehet igazolására felhozni. De nem is a dogma volt a fődolog. A Vatikán urai csak nevetettek a naiv tiltakozókon, kik azt vélték, hogy e dogmában az ég királynője előtt való hódolatnak egy különös tényéről van szó. Erről Friedrich, Döllinger életrajzírója jellemző részletet közöl egy levélből, melyet Knoodt tanár 1866. július 10-én intézett Döllingerhez. Knoodt elbeszéli, hogy őt és Baltzer tanárt Rómából való elutazásuk előtt, hová azért hívták volt, hogy megakadályozzák a Günther-féle bölcselem kárhoztatását (1854. nov. 25.), még egyszer a pápa kihallgatáson fogadta és ott beszédbe elegyedtek Talbot kamarással. Erről írja Knoodt: „Ekkor történt, hogy

ő a mi együgyűségünkön nevetve, mely semmit nem látott mást, csak a szeplőtelen fogantatás dogmáját, minket így tanított: „Látják-e, az új dogma nem a földolog, hanem a kihirdetése módja. Mert a szentatya az egyház püspökeivel való összejövetelkor nem azt fogja a hívőknek megvilágítani, hogy mit tartanak a Mária fogadásánál igaznak, hanem a szentatya csupán az ő szűkebb tanácsával, a bibornokkollegiummal szövetségben, a püspököknek, papoknak és világiaknak azt fogja kihirdetni, a mit azoknak hinniök kell. Ezzel tehát *a szentatya csalhatatlansága hirdettetik ki*, a mit a szentatya közvetlenül még nem emelhet dogmává. És a szentatya csalhatatlanságának e közvetett úton dogmává emelésében van a bekövetkező ünnepség tulajdonképpeni jelentősége és fontossága.“ Ezt az 1854. dec. 9-ikéről, a szeplőtelen fogantatás dogmává tétele után való napról a püspökökhez intézett allocutiojában elég leplezetlenül ki is nyilvánította, mikor azt mondja: „Mi kihirdettük nektek, a mi örömünkre ott állóknak és tapsolóknak.“ És a pápa már akkor betétette a breviariumba e mondatot: „ő (a pápa) elhatározta, hogy az ő legfőbb és *csalhatatlan* oraculumságánál fogva a legünnepélyesebben kihirdeti“.

A legvallásosabb beszéd. *Loyson Hyacinthe* írja: „...Kétszer látogattam meg az utóbbi években Jeruzsálemet, az új százév előestéjén és a következő napon és ott az Omar által újra épített templomban, a világ egyik legszebb mahomedan templomában hallottam a legvallásosabb beszédet, melyet a mi időnkben mondtak. Nem pápa vagy püspök, nem katolikus theologus vagy protestans exegeta, nem zsidó rabbi vagy spiritualis bölcsező mondta e beszédet. A ki mondotta, egy muszliman seikh volt. A seikh nekünk a sziklában egy lábnyomot mutatott, mely a hagyomány szerint a Krisztusé volna, kit az ő hitársai tisztelnek. Vezetőnk, a ki keresztény volt, sietett a szent nyomhoz, hogy azt megcsókolja; és a seikh fejét magasztosan fölemelve és tisztos szakállát megrázva, ezt mondotta: „Jézus jó próféta, nagyon jó próféta. Mózes, Jézus, Mahomed, mind a három próféta, de Isten egyedül Isten!“

Dr. Ghosh hindu hittudós Angliában felolvasásokat és beszédeket tart a Brahmo Somajról és annak legkiválóbb hirdetőjéről, Keshub Chunder Senről. A Brahmo Somajt Rammohun Roy alapította 1830 körül, de Keshub Chunder Sen fejtette ki, a mint ez olvasóink előtt már ismeretes. Keshub Ch. Sent nem egyszer illették azzal a váddal, hogy az általa vezetett vallási reformban utóbbi éveiben mintha a bálványimádásnak is helyet engedett volna. Dr. Ghosh e vádtól

igyekezett tisztázni, mert az szerinte teljesen igaztalan, mert India újkori prófétája egész életén keresztül a bálványimádás ellen munkált.

A Brahmo Somaj Sadharan ágának hitvallása: „Egy Isten van csak egyetlen egy, ki a világ teremtője, fentartója és szabadítója. Ő szellem, végetlen hatalom, bölcsesség, szeretet, igazságosság és szentség, mindenütt jelenvaló, örök és boldog. Az emberi lélek halhatatlan és végtelen haladásra alkalmas és tetteiért Isten előtt felelős. Istent lélekben és igazságban kell imádni. Isten imádása szükséges a valódi boldogság és idvesség megnyerésére. Az Isten iránti szeretet és az ő akaratjának az élet minden körülményében teljesítése teszi az igaz imádást. Ima és Istentől való függésérzet és az ő jelenlétének állandó valósítása a szellemi növekedés megnyerésének eszközei. Egy teremtett tárgyat sem kell Isten gyanánt imádni, sem pedig egy személyt is vagy könyvet az idvezülés csalhatatlan és egyedüli eszközének tekinteni, hanem az igazságot minden egyén tanításából hit és országhkülönbség nélkül, elfogadni. Az Isten atyasága, az emberek testvériessége és minden élőlény iránti jóindulat. Isten megjutalmazza az erényt és megbünteti a vétket. Az ő büntetése javító és nem örök. A büntől való megválás őszinte megbánástól kísérve, az egyedüli engesztelés a bűnért; és az Istennel bölcsességben, jóságban és szentségben való egyesülés az egyedüli üdvezülés.“

A Tolstoj-czikkhez hozzászólásul vettük és adjuk a következő sorokat :

A „Keresztény Magvető“ utóbbi számában dr. Gy. J. által közölt „Tolstoj gondolatai Istenről“ cz. cikkben az az állítás foglaltatik, hogy : „semmi okunk, sem szükségünk nincs Teremtő Isten képzelésére“ s mi több : „Teremtő Isten nem létezik“.

Ha a teremtés kérdésének megoldását T.-jal együtt mi is a term. tudományok számára hagyjuk is fenn, megnyugtató feleletet onnan se fogunk kapni, tán soha se. Azok megtaníthatnak ugyan, hogy a világ miként alakulhatott, áll fenn s miként fog megvéülni, mint az ember, kihülni, kihálni s egy új Chaos után miként fog újra alakulni a már felfedezett s még ismeretlen elemekből a nehézkedés, villanyosság, delejesség s más természeti erők közreműködése által; de hogy azok az erők, elemek hogy keletkeztek, honnan állottak élő kezdetben? — e kérdésre vajjon ki adhatna feleletet. Itt szédítő üresben lebegnénk a Teremtő Isten gondolata nélkül. Nekünk bizony *szükségünk* van tehát rá; s továbbá *okunk* is van benne hinni. Tolstoj is azt mondja, hogy az Isten: „Atya, szellem, szeretet; s az emberek : Istennek részecskéi, részesei“. No hát, ezek a részecskék — a mint látjuk — tudnak alkotni, teremteni az ők műveikben sok szépet, jót és nagy dolgokat is. Hát mindezek nem elég *okok*-e a Teremtő Isten „elkép-

zelhetésére“ is, kinck „részessei ama részecskék“? Hát csak a „részecskék“ tudnak-e teremteni valamit s az Egész, az Atya, a legfőbb Szellem és legnagyobb Szeretet éppen semmit? Hát csak egyedül az emberben — Istennek e parányi részecskéjében — laknék-e az alkotó és teremtő erő? és egyedül csak az Isten volna-e az, kibcn annyi teremtő erő se léteznék, mint a mennyi van egy gyarló emberben s ne tudna teremteni akár száz világot is?! . . . Oh, az lehetetlen! Azt állítani, hogy Isten van s minden emberek Atyja; s a — szerintünk — teremtő erővel is felruházott emberek Atyjától éppen a teremtői erőt nemcsak hogy megtagadni, de határozottan kimondani, hogy: „Teremtő Isten nem létezik“ — ez nemcsak lehetetlen, de szembeszökő ellenmondás is. Van, van tehát elég *okunk* is, *szükségünk* is a Teremtő Istenben, mint Isten eszméjének kiegészítő részében hinni.

Várfalva, 1904. nov. 15.

Ferenczi Mózes.

Az érettségi vizsgálati utasítás revisiója. Még Wlassics hívta fel a közoktatási tanácsot, hogy ez utasítást vegye sürgősen revisió alá, mert még az elmúlt iskolai évben a revideált utasítás szerint akarta megtartani az érettségi vizsgálatokat országsherte. Felhívásában jelezte, hogy a leggyökeresebb reformot is szívesen veszi. A politikai viszonyok úgy alakultak, hogy e kérdés megoldása utódjára maradt. Felhívása alapján a kérdést munkába vette az országos középiskolai tanáregyesület s annak számos vidéki köre. Hosszas volna s terünk sem engedi hogy e tárgyalások menetét, részleteit ismertessük. De bizonyos közvélemény, bizonyos vezető gondolat kidomborodik az alapos megvitatások, különböző tervek és javaslatok tömkelegéből. A legnagyobb bajt a *minősítési törvényben* keresik. Ez a törvény érettségi bizonyítványt követel olyan alsóbb hivatali pályához is, a melyeknél a mai közvélemény feleslegesnek tartja. Ez a törvény aztán az érettségi vizsgáló bizottságok keresztje, s az érettségi vizsgálat színvonalának lesüllyesztője. Ma az érettségi nemcsak a tudományos pályákra képesít, hanem az alsóbb hivatalokra is. A tanári közvélemény abban az irányban jegecedett ki, hogy az érettségi vizsga színvonalát sülyedni engedni nem szabad. S hogy ez elérhető legyen, meg kell változtatni a minősítési törvényt. Az alsóbb hivatalnoki pályákra képesítsen a nyolczadik osztályu bizonyítvány, az érettségi bizonyítvány legyen útlevél a tudományos pályákra, az egyetemekre. Az országos közoktatási tanács javaslata, amely már a minister előtt van döntés végett, még több változtatást ajánl a mai állapotokon. Az írásbeli vizsgálat elmarad a görög-ből és németből; ezek a tárgyak a szóbeli tárgyai lesznek. Írásbeli csak három tárgyból lesz, magyarból, latinból és mennyiségtanból. A magyar írásbeli tárgyai az irodalomból vétetnek. Elmaradnak tehát a

történelem és természettudományok. Ez az egységes alapu megbírálás czéljából történik. Történelemből egy tágabb és egy szűkebb körü kérdést kap a tanuló. Több ilyen kisebb jelentőségű változtatás van tervbe véve; de mindezek messze mögötte maradnak jelentőség tekintetében annak a javaslatnak, amely a minősítési törvényt akarja módosítani s az érettségit egyedül a tudományos pályára jogosító mivoltának visszaadni.

(g. k.)

A középiskolai tanárkérdés. Az 1883. évi középiskolai törvény az ország sok iskoláját fejletlenül, a kellő számú tanárok nélkül találta. A tanári testületeket egyre-másra egésszítették ki a törvény kívánalma szerint. Kevés volt a tanár és a tanárjelölt. Így történt, hogy sok félig készült ember jutott tanári székbe. Az egyetem padjairól szólították ki a tanulókat, hogy a törvénynek eleget tehessenek. A tanárkereslet korszaka volt ez, mikor egyébről sem hallottunk, csupán tanárhiányról. Ma már másképp áll a dolog. Ma sok a végzett tanár, kevés az állás. Ez a körülmény vetette felszínre a tanárképzés kérdését. A budapesti gyakorló-főgimnázium csak 15—20 tanárjelöltnek adhat módszeres kiképzést. A kezdő tanárok nagyrésze, 130—150, úgy kerül ki az egyetemről az iskolába, rendszeren a legnépesebb alsó osztályokba, hogy a tanítási anyag módszeres feldolgozásáról, gyakorlati methodikáról semmit sem hallott. A véletlenre, a jó szerencsére, esetleg veleszületett képességeire van utalva. Az ilyen módszer nélküli munkát meg-sínyli aztán első sorban a tanuló, aztán maga a kísérletező, kezdő tanár s tanártársai is. Ezt a fontos kérdést a budapesti tanári kör vetette fel először, melytől mindjárt átvette a kolozsvári. S ha nem-sokára megoldódik, az a kolozsvári tanári kör érdeme lesz. Két állás-pont mérkőzött a harcban. Az egyik Kolozsvárt akart létesíteni egy a budapesti gyakorló-főgimnázium kivételes helyzetével s viszonyaival mindenekben egyező gyakorló főgimnáziumot. A másik párt a tanárképzést decentralizálni akarta. Bizassék meg az ország 15—20 legjobb nevű középiskolája — jellegére való tekintet nélkül — bizonyos módozatok mellett a gyakorlati tanárképzéssel. Így az *egész* ifju tanárnemzedék átmehet ez iskolán, nemcsak néhányan a kiválasztottak. Leg-utóbb az a kívánság hangzott fel, hogy az internatussal bíró iskolák jöjjenek első sorban tekintetbe, mint amelyek belső életének állandó és folytonos szemlélése és megfigyelése egyik lényeges kelléke a tanári hivatásra való előkészülésnek. Épen e napokban történt, hogy a kolozsvári egyetem bölcészeti kara felterjesztést intézett a közoktatásügyi ministerhez egy, Kolozsvárt, az egyetemmel szervi kapcsolatban fel-

állítandó gyakorló-iskola ügyében. A középiskolai tanáregyesület is megtette felterjesztését a gyakorlati tanárképzés iránt s most már a közoktatási miniszteren a sor, hogy e kérdés vitatása közben a felmerült anyagot rendezve, megrostálva, döntsön s a tanárok gyakorlati, methodikai képzésében egy nagy lépést tegyen előre. A közvélemény — bár erős hangok szólottak a budapesti u. n. *mintagymnázium* mellett is — mégis inkább a tanárképzés decentralisatiója mellett van s nem lehetetlen, hogy gyakorlóiskola is létesül Kolozsvárt, de az egyes intézetekhez kihelyezett tanárképzés is már a legközelebbi jövőben megvalósul.

(g. k.)

A nem állami tanárok fizetésrendezése kérdésében mozgalmat indítottak s a kérdést folyton felszínen tartják. Úgy olvastuk, hogy az 1905. évi állami költségvetésbe 1905. jul. 1-től e czímen 200,000 kor. van felvéve. Ha igaz ez, megint megtörténik az a semmivel sem indokolt sérelme a nem állami tanároknak, hogy állami kartársaikkal szemben anyagi kárt szenvednek, mert másfél év múlva jutnak el oda, a hová az államiak 1904. jan. 1-én eljutottak.

(g. k.)

Az állami elemi iskolai tanulók. Az állami elemi népiskolákba, felhivatalos kimutatás szerint, az 1904/5. iskolai évben beiratkozott összesen 336.811 tanuló. 28.712-vel több, mint az előző évben. A beiratkozott növendékek közül fiú 171.358; leány 165.453. Anyanyelvre nézve (zárójel között az előző tanévhez viszonyított többszám): magyar 180.017 (14.978), német 55.495 (3652), román 32.143 (2340), tót 44.110 (5078), szerb 3781 (791), horvát 542 (455), rutén 10.711 (1375), vend és olasz 5133 (23). Vallásra nézve: róm. katolikus 173.948 (15.496), görög katolikus 32.768 (3903), görög keleti 21.369 (1161), ág. evangélikus 19.996 (724), ev. református 57.905 (5359), unitárius 5563 (198), izraelita 25.234 (1880), egyéb 28. Az ismétlő tanfolyam népessége: általános ismétlő iskolába jár 17.411 (2303), gazdasági ismétlő iskolába jár 45.546 (3628), összesen 62.957 (5901). Az állami elemi népiskolákban működő tanítók és tanítónők összes száma 4900.

Kilenczvenhatezer koronás könyv. Közelebb Londonban értékes régi könyveket árvereztek el. A nap főeseménye egy „Zsoltár-kodex“ volt, a melyet Baer, frankfurti gyűjtő négyezer font sterlingért, vagyis kilenczvenhatezer koronáért vásárolt meg. A könyv 1459-ben jelent meg, a melyben a latinnyelvű zsoltárok 136 pergamentlapon nagy gótikus betűkkel vannak nyomva. A kezdetbetűk piros és más színűek s a kötés maga is abból az időből származik, a mikor a könyvet nyomták: fafedél disznóbőrrel bevonva és érczesatokkal ellátva. Azt hiszik, hogy ebből a könyvből a Szt. Jakab-kolostor karthauziai csak husz példányt nyomattak. Ugyanennek a könyvnek egy példányát Pierpont Morgan 1900-ban 5250 font sterlingért vásárolta meg.

Siremlék a londoni Szent Pál-templomban. A St. Paul's Cathedral-ben sokan fekszenek eltemetve Anglia jelesei közül, az idén egy nőnek is emléktáblát állítottak ottan, a ki fejedelmi bőkezűséggel

adott pénzt harminczkét új londoni papság létesítésére. Mrs. Maria Mary Fussell 111.000 font sterlinget ajándékozott e célra. S vajjon hogy juthatott e nő e gondolatra? Egy tipikus londoni szegény ember lakta utcán hajtván egyszer végig, szemtanuja lett egy iszonyatos brutaitással folyó utcai harcznak. Akkor kezdett ő töprengeni azon, vajjon ő az ő pénzével nem járulhatna-e hozzá ahhoz, hogy a szegény tudatlan emberek keresztény nevelésben részesülhöznek. A londoni bűnstatisztika szörnyű ékesszólással mutatja ki a tudatlan emberek százalékját. Mrs. Fussell 1881-ben halt meg.

Krüger temetése. Krüger holttestét Pretoriába szállították és nagy ünnepségek között temették el. A gyászünnepségen mintegy 2000 burgher vett részt. Három hollandus pap mondott gyászbeszédet, a melyekben az elhunyt hazaszeretetét és példás vallásos életét dicsőítették. Bosmann főszónok kifejtette, hogy a burok hívek az új zászlóhoz, a szabadság és egyenlőség jelképéhez, de sohasem szabad megfeledkezniök Krüger alapelveiről. Kell, hogy a nép kövesse fejlődésének Krügerétől előírt irányát. Botha tábornok is beszélt. Örömet fejezte ki azon, hogy az angol és hollandus telepek közösen tisztelik a nagy halottat. Egységre int és felolvasta Krüger utolsó levelét, a mely a nagy férfi politikai végrendeletének tekintendő. A temetési ünnepségen résztvettek Dél-Afrika minden részéből kiküldöttek, az angol kormány és a gyarmatok képviselői.

Lendvayné halála. Lendvay Mártonné, Fánecs Ilka, a Nemzeti Színháznak 1857. óta elsőrendű csillaga, meghalt november 22-én Budapesten s nov. 24-én temették el nagy részvéttel. 1842. első napján született. 14 éves korában lépett fel először a Nemzeti Színházban, hol Rómeo Juliáját játszotta emlékezetes sikerrel. Kolozsvári vendégszereplésében szintén nagy sikereket ért el s a lelkes ünneplésért egy arczképét ajándékozta az unitárius kollegium ifjúságának, mely arczképet az olvasó terem többi becses emlékei közt ma is kegyelettel őriznek. (K—ó.)

Gyászhir. Bágyoni *Csegezy Lajos* páncsovai kir. törv.-széki bíró, élete 41. s házassága 12. évében dec 6-án Páncsován hosszas szenvedés után meghalt. Torda-Aranyos megyében született s elébb Lugoson, azután Páncsován bírószkodott. A rokonszenves és elhivatásában hív és érdemes férfiú korai elhunytát fájlalják ismerősei s mindenek felett neje, Bágyoni Csegezy Lajosné, szül. Barok Róza s gyermekei Lajos, Szilárd és Mariska. Tetemét Lugosra szállították és ott helyezték örök nyugalomra.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I—VII. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	„
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	„
Kilyéni dr. Ferencz József	20	„
Vécsei Sámuel és Farkas Vilmos	200	„
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula	52	„
Ó-tordai Székely Miklós	20	„
Magyarországi Unitárius Egyház (2-szor)	1000	„
Dr. Jéger Kálmáné, Hilibi Haller Irma	20	„
Fekete Gyula	100	„
Egy társaság	20	„
Farkas Józsefné, Farkas Juliánna	20	„
Matskási Lajosné, Farkas Juliska	20	„
Unitárius kollégiumban 1883/4-ben végzett osztálytársak	60	„
Kaali Nagy Béla	10	„
Magyarországi Unitárius Egyház (3-szor)	1000	„
Ajtai K. Albert	10	„
Péterfi Dénes	600	„

Összesen: 4052 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolcvannégy korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1904 dec. 20.

PÉTERFI DÉNES,
unitárius pap.